

KAROLUS QUARTUS (Sborník Univerzity Karlovy k šestistému výročí úmrtí císaře Karla IV.)

Psát recenzi o sborníku bývá málokdy úkol vděčný, zvláště málo pak tehdy, jde-li o sborník tak obsáhlý a obsahově různorodý, jako je soubor studií a statí, který Karlova univerzita vydala v redakci akademika Václava Vaněčka k šestistému výročí úmrtí Karla IV., svého zakladatele. Pod názvem „Karolus Quartus“ je shromážděno skoro třicet prací našich předních historiků, právních historiků, historiků umění, filozofie, přírodních věd, hudby a dalších odborných historických disciplín.

Na první pohled lze asi namítnout, že různorodost sebraných studií je třeba zřejmě brát jenom „cum grano salis“, když všechno, co se předkládá, soustřeďuje pozornost na osobu a činnost jednoho jediného panovníka, nadto dobře známého, panovníka, o kterém se často psalo, vlastně již od doby, kdy po Praze sám ještě chodíval, a potom zvláště často ve století minulém a století našem.

A přesto je obsah jubilejního sborníku tak pestrý a jednotlivé příspěvky přinášejí tolik nového, že recenzent chťe nechtě musí váhat, je-li stručné zhodnocení svazku v silách jednotlivce, a nemělo-li by se na sborník takového rozsahu a takové úrovně reagovat ne recenzí jedinou, ale sborníkem recenzí, protože jenom takovým způsobem bylo by možno podat čtenáři informaci opravdu všestrannou a samozřejmě ve všem také odborně fundovanou.

Z druhé strany je ovšem jasné, že recenze, v odborném periodiku publikovaná, se neobrací ke čtenářům všem (od těch, kteří se zajímají o pečetě Karla IV., až po ty, kteří se chtějí dočíst, co nového se ví o zmařené osnově Karlova kodexu českého práva), ale jen ke čtenářům se zájmem víceméně vyhraněným: a tím je úkol recenzenta podstatně usnadněn, ne-li vlastně teprve vůbec umožněn. Protože snadný není nikdy. Jestli totiž obecně platí, že „všechno souvisí se vším“, platí tato maxima nepochybně i pro vědy společenské, a každý, kdo se jenom trochu hlouběji zabýval např. historií, dobře ví, jak nesnadné a problematické je vytyčení pevných hranic zájmu, jak jednotlivé specializované disciplíny prolínají jedna do druhé, jak skoro nikdy nelze říci „ten a ten problém je již příliš odlehlý a nemůže mě zajímat“. A píše-li právní historik třeba o tom, jak propadl Codex Carolinus, musí nezbytně čerpat informace nejen od historika,

který píše o hospodářských dějinách 13. a 14. století, ale i od filozofa, který se zabývá problémy duchovních proudů té doby, od filologa, demografa, atd. atd., možná dokonce i od znalce karlovských pečetí, protože i problém zpečetění listiny a psaných dokumentů vůbec má nejednou prvořadý význam právě juristický.

A tak se začarovaný kruh vlastně znovu uzavírá a i výběr studií pro čtenáře-specialistu se ukazuje jako sotva možný. Ale podtrhněme slovo „sotva“ a podívejme se na ty příspěvky ve sborníku, které právního historika musí zajímat jaksi bezprostředně, tedy příspěvky s problematikou, která s prací právního historika souvisí co nejtěsněji a která jej také zajímá již tradičně.

Odhlédneme-li tedy zatím od profesionálních studií právníků, které v konvolutu reprezentují akademik Václav Vaněček a Jiří Kejř, budou to především dva příspěvky mající základní význam pro charakteristiku základny i nadstavby společnosti 14. století. Prvý napsal Rostislav Nový a věnoval jej problémům hospodářského a společenského vývoje doby Karla IV., druhý příspěvek pochází z pera Ludvíka Svobody, který pod titulem „Raný humanismus doby Karlovy“ rozebírá hlavní duchovní (ideologické) proudy, jež se v první polovině 14. století u nás střetávaly. Oba autoři charakterizují Karlovu dobu jako dobu přechodu, jako periodu, kdy uzrálo staré a ke slovu se hlásilo nové, moderní, svou třídní podstatou již raně měšťanské.

R. Nový na základě podrobnější analýzy ekonomiky 13. století podává plastický výklad o hospodářských a společenských vztazích za vlády prvních Lucemburků na našem trůně. Hodnotí je jako počátek periody krize: ta se v šedesátých letech 14. století ohlašuje hospodářskou stagnací, v dalším vývoji se pak stagnace prohlubuje narůstáním stále četnějších krizových příznaků. Jde tedy o dobu, kterou nelze klást do protikladu k epoše následující, epoše hlubokého hospodářského a sociálního rozvratu periody husitských revolučních bojů.

V podstatě stejný obraz podává pro nadstavbové složky i Ludvík Svoboda. Také pro něho je doba Karlova dobou přechodu od středověku do novověku, obdobím velké krize v katolické církvi, která je zatím vázána výlučně na feudalismus a nechce přizpůsobit své učení novým potřebám, jež s sebou přináší nástup nové společenské třídy, mladé buržoazie. A přesto v protikladu k „devotio antiqua“ nabývá stále více na významu „devotio moderna“, nové náboženské cítění, jež již koncem vlády Karla IV. bylo velmi silné a — jak potom ukazuje husitství — po smrti Karla ještě dále sililo. Také „via moderna“, nový způsob života, jeho sekularizace, prosazující svobodu myšlení a pokrok ve vědách, se dostává do rozporu se starým klerikálně duchovním feudalismem a energicky na něj útočí. Ovšem díky rozdílnostem hospodářského a politického vývoje nemají nové směry u nás zdaleka vyhraněný a tak bojový charakter jako v Itálii, která byla jejich kolébkou.

Studie Ludvíka Svobody, bohatě o prameny opřená a na velké literatuře

poučená, zaujme i osudem autora: byla to zřejmě poslední práce, kterou před svou smrtí dokončil.

Vedle pojednání R. Nového a L. Svobody najdeme ve sborníku pět příspěvků, které tvoří jaksi samostatný oddíl, věnovaný osobě a osobnosti Karla IV. přímo. Z nich zvláštní pozornost musí vzbudit především rozsáhlá stať Jiřího Spěváčka „Politický profil osobnosti Karlovy a ideové kořeny jeho budovatelského díla“. Autor v širokých souvislostech vnitropolitické i zahraničně politické situace českého státu odhaluje základy, ze kterých vyrůstají Karlovy koncepce poměru k církevní ideologii a papežské kurii, ke Svaté říši (princip spojení „obojího trůnu“ v osobě českého krále), k mírové politice atd. Z hlediska dějin vývoje politických a právních nauk jsou pak mimořádně zajímavé ty Spěváčkovy stránky, kde píše o starobyklých vladařských tradicích, o které se Karel IV. opíral a na něž navazoval. Byla to z jedné strany tradice velkomoravská, spojená s tradicí předkřesťanskou, přemyslovskou a svatováclavskou, z druhé strany tradice Karla Velikého: „Spojení obou tradic v integrální jednotu tvořilo novou kvalitu, specifickou státoprávní tradici univerzalistického charakteru, svědčící o velkolepém myšlenkovém zázemí nového pojetí funkce českého státu, instituce zemí České koruny a římské říše.“

Problémem tradic pohansko-křesťanského mysticismu a jejich recepce a transformace v době Karla IV. se v příspěvku „Profetický historismus Karla IV. a přemyslovská tradice“ zabývá Rudolf Chadraba. Autor ukazuje, jak učení o „novém Jeruzalému“, „druhém Konstantinovi“, „kněžském vládci“ aj. se v kombinaci s domácími a vůbec slovanskými prvky stalo ideologickým východiskem Karlových snah o povznesení a historické uvědomění slovanského světa, jehož centrem se měla stát Praha, „nový Jeruzalém“.

V dalších třech příspěvcích najdeme studie úzce specializované: Josef Krása píše o Karlových pečetích, jejichž drobná plastika dosáhla stejně pozoruhodných uměleckých výkonů jako ostatní známější obory Karlova dvorského umění, Karel Stejskal charakterizuje Karla IV. jako jednoho z předchůdců velkých sběratelů údobí renesance, kteří budovali „kunstkomory“ a bibliotéky a kladli tak základy moderním muzeím („Karel jako sběratel“), Emanuel Vlček konečně rekonstruuje „Tělesné vlastnosti Karlovy“. Výborně napsaná stať, jež přes svou vysokou odbornost musí zaujmout každého čtenáře, je založena na dobových zprávách o podobě Karlově a na průzkumu tělesných pozůstatků, jak byly znovu studovány po posledním odkrytí v prosinci 1976.

Zvláštní oddíl jubilejního sborníku tvoří studie k vnitrostátní politice Karla IV. Najdeme v něm práci Anny Skýbové „Karlovy snahy o stanovení nástupnické posloupnosti na českém trůně v lucemburském rodě“, ve které se ukazuje, jak veliké úsilí vynaložil Karel na to, aby český královský trůn byl definitivně zabezpečen pro lucemburský rod: protože jedině země Koruny české — uzavírá autorka — měly být základem rodové moci lucemburské.

Ve studii „Karel IV. a církev“ se Zdeňka Hledíková rozepisuje o problému,

který přitahuje pozornost historiografů odedávna a dal vzniknout málem již celé speciální literatuře. Autorka dochází k závěru, že Karel, jako vysoce vzdělaný, plně ovšem středověký člověk, chápal svou panovnickou moc jako moc sakrální. Své hlavní poslání viděl v „dobré vládě“ a jejímu zabezpečení podřizoval vše, i svůj vztah k církvi jako velmoci politicko-společenské. S papežem — hlavou této velmoci — jednal jako vladař s vladařem sobě rovným podle dané politické a diplomatické situace. Jakýsi speciální doplněk ke studii Z. Hledíkové o poměru Karla k církvi tvoří příspěvek Jaroslava Eršila „Národnostní aspekty Karlovy benefičiární politiky“.

Vedle tří právě uvedených prací lze zařadit do oddílu o vnitrostátní politice Karla IV. i dva příspěvky, jež musí každého právního historika zaujmout zvláště: studii akademika Václava Vaněčka „Karlova zákonodárná činnost v českém státě“ a příspěvek brněnského profesora Jaroslava Kudrny „Francie jako vzor vnitřní politiky Karla IV.?“. Tedy práce profesionálního právního historika a práce historika obecného, který ovšem k právní historii, a zejména k historii politických a právních učení měl a má velmi blízký vztah.

Studie akademika Vaněčka je věnována velmi složitému problému, který již od dob Františka Palackého (abychom nešli ještě dále do minulosti) vždy znovu a znovu přitahoval pozornost naší i cizí historiografie, obecné i právní: problému Karlovy legislativy.

Autor si ve třech oddílech všimá nejdříve zákonů, jež měly na teritoriu České koruny obecnou závaznost (*leges generales*), ve druhém oddíle dojde na jednotlivé akty, tedy listiny, výsady, privilegia apod., adresované osobám fyzickým i právnickým, jednotlivcům i komunitám (*leges speciales*). Třetí část studie je konečně věnována zmařenému pokusu o kodifikaci českého práva, jejíž osnova se pod názvem *Maiestas Carolina* stala později jedním z nejznámějších dokumentů Karlovy vlády v našich zemích.

A přesto studie akademika Vaněčka ukazuje, jak problematika Karlovy legislativy je dodnes složitá, leckde nejasná, leckde dokonce stále ještě úplně temná. Platí to nejen pro „*leges generales*“, ale i pro „*leges speciales*“, které Karlova kancelář doslova chrlila v nebývalém množství, takže jen pouhá orientace v záplavě nejrůznějších aktů a prosté pochycení nejvýznamnějších souvislostí jednotlivých kusů s politickými a hospodářskými poměry doby jsou pro badatele nemalým problémem.

Platí to ovšem nakonec dvojnásobně i pro zmařený projekt Karlovy kodifikace. Tady se totiž naráží na nesnáz, se kterou se právní historik setkává tak často při analýze nejrůznějších kodifikací jiných: zná text dokumentu, ví však jenom velmi málo (anebo vůbec nic) o aplikaci jednotlivých norem v praxi denního života a zpravidla rovněž velmi málo ví o historii, vnějších okolnostech jejich geneze. Protože jenom zřídkakdy se stane, že by kodifikátor vyložil postup a koncepci svého díla, jak to např. udělal Justinián při publikaci *Digest*, *Kodexu* a *Institucí*.

U Karlova projektu zprávy o aplikaci samozřejmě chybí, protože osnova neprošla. Chybí však i podrobnější data o vzniku osnovy, protože soudobá historiografie o zjevném politickém neúspěchu krále raději mlčela, to pak, co uvádějí kritikové Karlovy vlády a co zapsali dějepisci pozdější, nepostačuje, a je navíc ne zcela spolehlivé. A tak nakonec zbývá jenom text projektu samého, a to — jak zejména každý právní historik dobře ví, a jak mu přesto obecní historikové rádi znovu a znovu vytýkají, že neví — je informátor ne právě věrohodný. Protože zákon (a právní norma vůbec) odráží jen málokdy realitu denního života přímo. Norma nevyjadřuje to, co je, ale to, co by mělo být: zkoumáme-li ji ovšem z tohoto aspektu, můžeme se — jaksi pohledem nazpět — dostat k lecjakému poznatku i o tom, co právě je.

Ale právní normu lze analyzovat i z pohledů jiných. Především se nabízí hledisko její geneze. Jak vznikla? Byla nově vytvořena, či prostě převzata odjinud (pro dobu Karla IV. je aktuální zejména převzetí normy práva kanonického anebo normy římské), či jde jenom o písemnou fixaci pravidla již užívaného, normy zatím pouze obyčejové? K takové analýze článků Karlova kodexu vyzýval právníky již František Palacký, výzva zůstává však aktuální dodnes. Jak akademik Vaněček ve své stati ukazuje, naráží analýza původu norem Karlova kodexu na velký problém: valná masa českého zemského práva je v první polovině 14. století stále ještě nepsaná, a dnes tedy relativně neznámá, a jednotlivá ustanovení kodexu, jež nejsou prokazatelně ani kanonického, ani římského původu, není proto zpravidla s čím srovnávat, aby se spolehlivě dalo říci, že to a to je nové, původní, to a to je tak a tak přepracováno, to a to je tradiční, prostě převzaté. Zdá se tedy, že detailní rozbor původu a charakteru jednotlivých norem Karlovy osnovy zůstane — přinejmenším ještě dlouho — otázkou, na kterou historikové práva budou odpovídat *ignoramus, ignorabimus*.

U textu zákona, který neprošel a nikdy nevstoupil v účinnost, nabízí se však ještě další aspekt pro rozbor jednotlivých ustanovení: otázka, proč zákon neprošel a čím postuláty toho kterého článku mohly k zamítavému stanovisku k návrhu rogátora přispět. Anebo jinak řečeno: jaké cíle rogátor sledoval, jež kompetentní činitelé (v Karlově případě vysoká duchovní a světská šlechta především) odmítali uzнат.

Právě z tohoto aspektu analyzuje akademik Vaněček řadu ustanovení Karlova Majestátu a dochází k celé řadě nových a překvapivých závěrů. V podstatě je lze shrnout do konstatování, že česká šlechta se bránila všemu, co — ať již z hospodářského, či politického hlediska — mohlo nějak vytyčovat hranici jejím ambicím, co mohlo posilovat postavení krále a podporovat přechodnou (jak se později ukázalo) etapu panovnického absolutismu. Nebyl to tedy jenom odpor k učeným cizím právům psaným, jež v jednotlivostech přímo (právo kanonické) či zprostředkovaně (právo římské) do Kodexu pronikala, ale především třídní zájmy české vysoké šlechty, jež negativní stanovisko ke Karlovu kodexu vyvolaly.

Statí akademika Vaněčka je velmi blízké pojednání Jaroslava Kudrny, který uvažuje o možnosti francouzských vlivů na vnitřní politiku Karla IV. Porovnáváním ekonomického a politického vývoje obou království dochází autor v podstatě k negativní odpovědi. V obou případech šlo sice o proces překonávání feudální rozdrobenosti, zvláštnosti historického vývoje však podmínily, že cesty, kterými byla krok za krokem prosazována ústřední politická moc proti decentralizačním tendencím šlechty (velkých feudálů), byly přece jenom značně rozdílné.

Nejvýrazněji je to patrné na orientaci českého a francouzského krále na hospodářský a společenský potenciál měst. Neboť zatímco francouzský král jaksi „vsadil na městskou kartu“, ukazuje osnova Karlova zákoníka na to, že Karel IV. s městy jako prvořadým spojencem královské moci nepočítal a ve své osnově se také jejich právním postavením zabýval jenom okrajově. A právě tady — alespoň jak nám se zdá — navazuje profesor Kudrna bezprostředně na analýzu akademika Vaněčka: protože jeho komparativní studie je ve své druhé (české) části vlastně úvahou nad otázkou Codex Carolinus a česká města.

V jubilejním sborníku najdeme ještě dlouhou řadu dalších studií, jež Karlovu osobnost a jeho dobu osvětlují z nejrůznějších jiných aspektů. Mezinárodněprávním problémům jsou věnovány články V. a M. Hrochových „Karel IV. a otázka obrany Balkánu proti Osmanům v polovině 14. století“ a Jaromíra Mikulky „Karlova politika a Polsko“. Tři příspěvky se zabývají výtvarným uměním Karlova období, Jaroslav Pešina malířstvím, Jaromír Homolka sochařstvím a Dobroslav Libal architekturou, František Mužík píše o hudební kultuře v Karlových Čechách, Emanuel Michálek o českém spisovném jazyku, Josef Hrabák o rozvoji české literatury, Anežka Vidmanová o Karlovi a literatuře latinské, dále najdeme stať o vztahu filozofie a přírodních věd (Vilém Herold, Zdeněk Horský a Milan Mráz) a speciální studii k problematice přírodních věd v době Karlově od Barbary Krzemieńské. Nechybí samozřejmě ani příspěvek o založení pražské univerzity a jejím rozvoji za vlády Karlovy (Miloslava Melanová-Kubová).

Problémem univerzitní výchovy (výchovy právníků) se zčásti zabývá i pojednání Jiřího Kejře „Právní vzdělanost v Čechách v době Karlově“, kterou přehled obsahu ukončíme. Autor zkoumá rozvoj a odborné pěstování tří velkých mas práva, které u nás ve 14. století dominovaly: českého práva zemského, práva přejímaného z německých teritorií a tzv. práv učených, tj. práva kanonického a římského. Jak nelze ani jinak, učená práva cizí mají pro školení právníků a šíření právní vzdělanosti rozhodující význam, ve srovnání s pronikáním a vahou práva kanonického ustupuje však římské právo výrazně do pozadí. Přitom pouze centrální orgány církve v českém státě pěstují kanonické právo na úrovni a jsou zásobeny dosti bohatě cizí literaturou, vzdělanost duchovenstva nižších článků církevního aparátu (zejména na venkově) je naproti tomu velmi nízká.

K obsahu jubilejní publikace třeba dodat ještě tolik: příspěvky sborníku jsou ideově jaksi zarámovány dvěma statěmi — na začátku (po statích J. Spěváčka a R. Nového) studií Josefa Petráně „Obraz Karla IV. jako hlavy státu v dějepisectví šesti století“, na závěr svazku byl potom jako doslov postaven další příspěvek akademika Vaněčka „Carolus — imperator, rex, Bohemus“.

Petránův výklad o dějepisectví začíná dvorní historiografií doby Karlovy a vede čtenáře přes šest století až po nejnovější literaturu české i cizí provenience. Přitom se ukazuje, jak různé politické zájmy, rozdílná stanoviska k problémům doby a někdy i jiné vlivy působily na obraz, který historikové podávali, ať již to byl např. Eneáš Silvius, Václav Hájek z Libočan, Pavel Stránský, Bohuslav Balbín a jiní, z nejnovějších např. Josef Šusta, Václav Chaloupecký či Zdeněk Kalista. Výklad je zakončen charakteristikou našeho nejnovějšího dějepisectví marxistického.

Závěrečný příspěvek akademika V. Vaněčka je svým způsobem shrnující a hodnotící, svým způsobem programový.

Akademik Vaněček podává především stručný a výstižně načrtnutý historický rámec, do kterého byly ostatními autory sborníku dokreslovány detaily, někdy — jak jsme viděli — docela drobné, jindy obecnějšího charakteru. Historický rámec je obratně rozdělen do několika úseků, jež jsou charakterizovány jednotlivými členy titulu studie: Imperator — český císař, Bohemus, Rex — panovník budovatel. Charakteristika je přitom provedena tak, že hned z úvodních pasáží výkladu je patrné, že jde o soubor vědeckých prací, jež nemají za úkol pouze oslavovat, ale vidět Karla a jeho dobu tak, jak ji marxistický historik druhé poloviny 20. století vidět musí.

Karel byl nepochybně velký člověk, nadaný, vzdělaný, plný energie a plánů. Ale měl i své slabé stránky a leccos z jeho politických záměrů se ukázalo jako nereálné nebo problematické, dokonce i nebezpečné. Byl jenom synem své doby, která zdaleka nebyla pouze „zlatá“: vždyť mezi Karlovou smrtí a husitskou revolucí leželo jenom několik desítek let.

V těchto souvislostech končí akademik Vaněček svou statí řadou otázek, jež jednostrannou apoteózu Karla již předem vylučují: otázek, které osobnost i vládu Karla IV. problematizují anebo přímo či nepřímo kritizují. V duchu těchto otázek jsou koneckonců koncipovány všechny studie, které ve sborníku byly shromážděny.

Jubilejní sborník, který otevírá duchaplně napsané „Úvodní slovo“ rektora Univerzity Karlovy prof. Zdeňka Česky, je vydán v krásné úpravě a s bohatými fotografickými přílohami: nejen tedy svým obsahem, ale i svou formou opravdu reprezentuje. Nejen naši historiografii, ale i edici Karlovy univerzity (dr. Zd. Vávrová), jejíž pěkně vypravené publikace se dnes stávají již tradicí. Což zajisté zasluhuje pochvalu zvláštní.

Jaromír Kincl